HEILIGEN EN SLANGEN

Marcel van der Voort

Superioriteit en vernedering

In *Kloten van de engel*, zijn interessante bundel met beschouwingen over de natuurlijkheid van cultuur, beschrijft Tijs Goldschmidt een vermakelijk, maar ook veelbetekenend, instinctief gedrag van IJslandse paarden: 'Hengsten, en zelfs ruinen, maken hun positie in de hiërarchie manifest door over elkaars vijgen heen te poepen. Een hogergeplaatst dier stapt over de vijg heen van een inferieur mannetje en deponeert zijn eigen vijg er precies bovenop. Daardoor wist hij de geurvlag van die ander uit.' Hieraan voorafgaand vertelt Goldschmidt een anekdote waaruit blijkt dat ook mensenmannetjes behept zijn met een dergelijk instinct. Hij parafraseert een passage uit het dagboek van de Belgische dichter Gaston Burssens, die op de pagina van 28 april 1945 beschreef hoe zijn vriend Floris Jespers, een kunstschilder, tijdens een bezoek goesting kreeg om een plekje van Burssens' tuin te schilderen. Hij had verf en penselen bij zich, maar geen doek. Dus liep hij het huis van zijn vriend in en kwam terug met een schilderijtje van Magritte dat hij van de muur had gepakt. Tegen zijn vriend zei hij: 'Ik ga Magritte een dienst bewijzen door dat doekje over te schilderen.' Een half uur later: 'Het is wel geen Boticelli, maar zoveel slechter dan die Magritte is het toch ook niet.' (Goldschmidt 2009, 7)

Goldschmidt legt uit, dat je het overschilderen van andermans werk kunt zien als een geritualiseerde vorm van vernedering, zoals ook het gedrag van IJslandse hengsten superioriteit wil uitdrukken. Als je dit verschijnsel een paradigma laat zijn, kun je er talloze andere gedragingen, rituelen en dergelijke in onderbrengen. Ik denk bijvoorbeeld aan de botsing die aan het begin van onze jaartelling plaatsvond tussen het prille christendom en de vele, al eeuwenoude heidense religies. Eh… wacht even met afhaken, want de slangen komen er zo aan! De nieuwe religie heeft een moeizame

SAINTS AND SNAKES

Marcel van der Voort

Superiority and humiliation

In 'Kloten van de Engel', his interesting collection of reflections on the naturalness of culture, Tijs Goldschmidt describes an entertaining, but also significant, instinctive behaviour of Icelandic horses: 'Stallions, and even geldings, make their position in the hierarchy manifest by pooping over each other's droppings. A higher-ranked animal steps over the droppings of an inferior male and deposits his own droppings right next to it. As a result, he erases the scent flag of the other one.' Before this, Goldschmidt explains an anecdote that showed that human males also have such an instinct. He paraphrases a passage from the diary of the Belgian poet Gaston Burssens, who on the page of April 28, 1945, described how his friend and art painter Floris Jespers felt like painting a part of Burssens' garden during a visit. He had paint and brushes with him, but no canvas. So he walked into his friend's house and came back with a small painting from Magritte that he had taken from the wall. He said to his friend: "I'm going to do Magritte a favour by painting that canvas over." Half an hour later: "It's not Botticelli, but it's not that much worse than Magritte's." (Goldschmidt 2009, 7)

Goldschmidt explains that you can see painting over someone else's work as a ritualized form of humiliation, such as the behaviour of Icelandic stallions to express superiority. If you let this phenomenon be a paradigm, you can add numerous behaviours, rituals and such to it. For example, I am thinking of the clash that took place at the beginning of our era between early Christianity and the many ancient pagan religions. Eh… wait a minute before dropping out, because the snakes are coming soon! The new religion had to fight an uphill battle, initially to survive, later to spread to the rest of the world. Belief in the old gods and goddesses was persistent among the peoples he crossed

Figuur 1. Margareta en de draak/slang. Kerk van Riom, Puy-de-Dôme, Frankrijk. Foto Marcel van der Voort.
Figure 1. Margret and the dragon/serpent. Church of Riom, Puy-de-Dôme, France. Photo Marcel van der Voort.

strijd moeten leveren, aanvankelijk om te overleven, later om zich te verspreiden over de rest van de wereld. Het geloof in de oude goden en godinnen bij de volkeren die de nieuwe godsdienst tijdens zijn expansie op zijn pad aantrof, was hardnekkig en het is vaak met geweld dat het christendom zijn dominante plaats heeft moeten veroveren. Maar toch zullen er, zeker in den beginne, vaak genoeg bekeerlingen zijn geweest, die bij het zoeken naar hulp, of voor het afsmeken van een goede oogst, de kapel of het kerkje met het kruisbeeld in hun dorp zijn voorbijgelopen, om even een bezoekje te brengen aan de heilige eik in het woud. Eén van de christelijke maatregelen om de heidense godsdienst uit te roeien, was dan ook: omhakken, die eik, vernietigen, die heidense tempel, dat dito altaar, dat orakel! Of: bouw er een christelijk gebouw overheen, zoals is gebeurd in het on the path of the new religion during its expansion, and it is often that Christianity conquered its dominant place by force. But still, for sure in the beginning, there will often be enough converts, who in seeking help, or for imploring a good harvest, passed by the chapel or the church in their village with the crucifix, just to pay a visit to the sacred oak in the forest. One of the Christian measures to exterminate the pagan religion therefore was: cut down that oak, destroy that pagan temple, that ditto altar, that oracle! Or: build a Christian building over it, as happened in the Spanish city Cordoba, where a Christian church was first built on the site of a Roman temple, which (= the Christian church) was rebuilt a few centuries later into a mosque, and that since the year of 1236, after the Moors were expelled from the Iberian Peninsula, has again become the imposing cathedral, which still demonstrates its transitions to this day.

Christianity and the snake

And that brings me to something that fits into the above paradigm, which has to do with snakes and has intrigued me for a long time: the Vatican. Even for a non-snake lover it is hard to miss the fact that the snake plays an anything but positive role in Christianity. She is responsible for the end of the paradise life of our ancestors – so maybe for us as well – , and good for her that she therefore has to crawl on her belly after the fall of man and eat the dust. But you can also blame her for the fact women go through labour and to this day have to fight for an equal position to the man – this not only in Christianity. How did that happen?

I suspect I'm on track to a possible explanation. From the place where now is Vatican state, it is known that in times past there was a temple dedicated to the Etruscan god Vaticanus. He was the god of divination. More than any other religion, the Etruscans were attached to religious practices, especially the search for omens and interpreting them. One of the possible etymologies of "Vatican" points to this activity: the Latin "vates", which is said to be borrowed from the Etruscan, means

Spaanse Cordoba, waar eerst een christelijke kerk is gebouwd op de plaats van een Romeinse tempel, die (= de christelijke kerk) enkele eeuwen later weer is verbouwd tot een moskee, en die sinds 1236, nadat de Moren van het Iberisch schiereiland verdreven waren, weer de imposante kathedraal is geworden, die tot op de dag van vandaag zijn metamorfoses demonstreert.

Het christendom en de slang

En dat brengt mij bij iets wat in het bovengenoemde paradigma past, wat met slangen te maken heeft en wat mij al tijden intrigeert: het Vaticaan. Ook een niet-slangenliefhebber kan het moeilijk ontgaan, dat de slang in het Christendom een allesbehalve positieve rol speelt. Ze heeft het einde van het paradijselijk leven van onze voorouders – dus misschien ook wel dat van óns – op haar geweten, en mooi dan ook dat het haar eigen schuld is dat ze na de zondenval voortaan op haar buik moet kruipen en stof moet vreten. Maar je mag haar ook kwalijk nemen dat vrouwen barensnood kennen en tot op de dag van vandaag moeten vechten voor een gelijkwaardige positie aan de man – dit laatste overigens niet alleen in het christendom. Hoe is dat zo gekomen?

Ik vermoed dat ik een mogelijke verklaring op het spoor ben. Van de plaats waar nu het Vaticaan staat, is bekend dat daar in vergleden tijden een tempel heeft gestaan die aan de Etruskische god Vaticanus was gewijd. Hij was de god van de waarzeggerij. Meer dan welke andere godsdienst, hechtten de Etrusken aan religieuze praktijken, vooral aan het zoeken naar voortekenen en het interpreteren ervan. Eén van de mogelijke etymologieën van 'Vaticaan' wijst op deze activiteit: het Latijnse 'vates', dat ontleend zou zijn aan het Etruskisch, betekent 'waarzegger', 'ziener', of 'duider'. Een andere etymologie combineert 'vates' in de hiergenoemde betekenis met 'can', dat 'slang' betekent. Toevallig krioelde het bij de tempel van de Etruskische god Vaticanus van de slangen, en ligt de veronderstelling op de loer dat die een rol zouden kunnen hebben gespeeld bij de (waarzeggende) rituele praktijken in de tempel.

'diviner', 'seer', or 'interpreter'. Another etymology combines "vates" in the meaning herewith with 'can', which means 'snake'. Coincidentally, the temple of the Etruscan god Vaticanus was crowded with snakes, and the assumption lurks that it could have played a role in the (divinatory) ritual practices in the temple. The Vatican could therefore traditionally have been a place for ophiolatry (snake worship).

As a new religion, what do you have to do to put an end to that odious, ophiolatric practices? You tear down that pagan temple and build your own temple there. In this case Saint Peter was buried on the old Vatican Hill, after being crucified there. The first Christian emperor, Constantine, had a basilica built there in the year of 326. All this could explain the extremely negative role of the snake in Christian religion, although there are parts in the Bible where a positive connotation towards her cannot be denied. But we are back at the beginning of this article: the own religious superiority takes on more weight as the vanquished idolatry is more humiliated. Equating the snake with the devil has proven to be the most powerful weapon for this.

Christian saints

The Christian religion has numerous saints who have had to do with snakes. Of course, the snake is the devilish personification in such an encounter. I have been collecting images of stained-glass windows, sculptures, murals and such like for years, which I find in cathedrals, churches and monasteries. Finding snakes in the wild is a lot more difficult for me than discovering them on or in these works of art. I think it's interesting to see how Christian iconography has helped believers over the centuries to visually take note of the exemplary lives of saints. But very few believers were literate in the early days of Christianity - and by the way, also long after. That is why murals, sculptures and stained-glass windows formed the *biblia pauperum*, the bible of the poor, the pictures illustrated the religious stories. In such an image, a saint is always equipped with attributes that played a role in his life. The snake is such

Het Vaticaan zou dan ook, wat een ironie, van oudsher een plek voor ofiolatrie (slangenverering) kunnen zijn geweest.

Wat moet je, als nieuwe godsdienst, doen om een einde te maken aan die verfoeilijke, ofiolatrische praktijken? Dan breek je die heidense tempel af en bouw je er je eigen tempel. In dit geval is op de oude, Vaticaanse heuvel Sint-Petrus begraven, na er eerst te zijn gekruisigd. De eerste Christelijke keizer, Constantijn, heeft er in 326 een basiliek laten bouwen. Dit alles zou een verklaring kunnen zijn voor de uiterst negatieve rol die de slang in de christelijke religie speelt, al zijn er plaatsen in de bijbel waar een positieve connotatie haar niet ontzegd kan worden. Maar we zijn weer terug bij het begin van dit artikel: de eigen godsdienstige superioriteit krijgt meer gewicht, naarmate de overwonnen idolatrie meer vernederd wordt. De gelijkstelling van de slang aan de duivel is daar wel het krachtigste wapen voor gebleken.

Christelijke heiligen

De christelijke religie kent tal van heiligen die met slangen van doen hebben gehad. Uiteraard is de slang de personificatie van de duivel bij zo'n ontmoeting. Al sinds jaar en dag verzamel ik afbeeldingen van gebrandschilderde glas-in-loodramen, beeldhouwwerken, muurschilderingen en dergelijke, die ik in kathedralen, kerken en kloosters aantref. Slangen vinden in de vrije natuur gaat me stukken slechter af dan ze ontdekken óp of ín deze kunstwerken. Ik vind het interessant om te zien hoe de christelijke iconografie de gelovigen in de loop der eeuwen geholpen heeft om visueel kennis te nemen van de voorbeeldige levens van heiligen. Maar heel weinig gelovigen waren in de begintijd van het christendom, en trouwens ook nog lang daarna, geletterd. Vandaar dat muurschilderingen, beeldhouwwerken en gebrandschilderde glas-in-loodramen de *biblia pauperum* vormden, de bijbel van de armen, de plaatjes die de religieuze verhalen illustreerden. Op zo'n afbeelding is een heilige altijd uitgerust met attributen die een rol speelden in zijn leven. Bij veel heiligen is de slang zo'n attribuut.

Figuur 2. Margareta en de draak/slang. Kapel van kasteel La Rochefoucauld, Charentes, Frankrijk. Foto beschikbaar gesteld door het team van het kasteel.
Figure 2. Margret and the dragon/serpent. Chapel of the castle of La Rochefoucauld. Photo courtesy Castle team.

Ik wil u een voorbeeld van zo'n iconografische slang geven. De heilige Margareta van Antiochië was een beeldschoon, adellijk meisje, dat begeerd werd door de prefect van haar streek. Hij was heidens, zij, jammer voor hem, christelijk. Bovendien een van de standvastige soort. Want ondanks onvoorstelbare martelingen (op de site van Heiligennet.nl tref je een misselijkmakend opsomming aan), volhardde ze in haar weigering om haar geloof te verzaken. Tussen de martelingen door, bad ze tot God om haar te laten zien tegen wie ze aan het vechten was en onmiddellijk verscheen er een verschrikkelijke draak die zich op haar wilde storten. Margareta maakte echter een kruisteken, waarop het ondier verdween. Niet vreemd dan ook dat de iconografie Margareta laat zien met een slang/draak aan haar voeten. In tal van kerken heb ik een degelijke voorstelling aangetroffen. Twee ervan wil ik u hier laten zien. Het beeld trof ik aan in de kerk van Riom, (Puy-de Dôme, Frankrijk), het prachtige gebrandschilderde glas-in-loodraam is te bewonderen in het kasteel van La Rochefoucauld (Charente, Frankrijk).

an attribute with many saints.

I want to give you an example of such an iconographic snake. Saint Margaret of Antioch was a beautiful, noble girl, who was coveted by the prefect of her region. He was pagan and she, too bad for him, Christian. And one of the steadfast kinds. Despite unimaginable torture (on the website 'Heiligennet.nl' you will find a sickening enumeration), she persisted in her refusal to accept her faith renounce. Between tortures, she prayed to God to show her who she was fighting up against and immediately a terrible dragon appeared and wanted to fall on her. Margareta, however, made the sign of the cross, after which the beast disappeared. Therefore, it is not strange that the iconography shows Margareta with a snake/dragon at her feet. I have found such a representation in many churches. Two of them I want to show you here. I found the statue in the church of Riom, (Puy-de Dôme, France), the beautiful stained-glass window can be admired in the castle of La Rochefoucauld (Charente, France).

Bibliography

- Chevalier, J., *Dictionnaire des symbols*. Vier delen. Ed. Seghers, Paris, 1974.
- Goldschmidt, Tijs, *Kloten van de engel*. Athenaeum – Polak & van Gennep, Amsterdam, 2009.
- Voragine, Jacobus de, *The Golden Legend. Readings on the Saints*. Twee delen. Princeton University Press, Princeton, 1993.

Websites

- Wikipedia, Etrusken. https://nl.wikipedia.org/wiki/Etrusken
- https://www.startpagina.nl/v/religie-spiritualiteit/religie/vraag/126003/betekent-vaticaan/
- https://renatoprosciutto.com/nl/vaticaanstad-rome/
- https://www.heiligen.net/heiligen/07/20/07-20-0300-margareta.php